

НУШИЋ И БЕОГРАД

Ако се може рећи о неком нашем писцу да је прави Београђанин, то је пре свих других Бранислав Ђ. Нушић. Рођен 8 октобра 1864 године у Београду, он се у њему школовао, у њему провео најдужи део живота, у њему развио многострану активност као јавни радник, у њему створио своја најбоља књижевна дела, и у њему умро 19 јануара 1938 године.

Међутим, Нушићеви стари нису пореклом из Србије. У својим необјављеним сећањима и белешкама, које је с времена на време уписивао у једну обичну свеску, он је, између осталог, забележио и следеће:

„Ја не носим своје презиме. То је презиме једног београдског бакалина које је мој отац присвојио, немајући своје.

Ко ће све знати, како сам се ја звао?

И то је мало. Ја не знам ни шта сам. Балканац јесам свакако. Има у мени арнаутскога и влашкога и српскога. Мајка ми је српског порекла. Највише сам дакле Србин.

Путовао сам по Македонији и по оним крајевима, око Преспанског језера, одакле су моји стари по оцу. Нисам никаквога трага нашао.“

Не зна се кад је Нушић записао горње редове; али, он је члановима породице казивао и нешто више о својим претцима.

По његовом причању, баба му се звала Гоча. Родила се у Клисурси, код Битоља. Ко су јој били родитељи, није знао. Кад се задевојчила, украде је неки Арнаутин. Да ли се заводник звао Бело, или је припадао племену тога имена, Нушић није могао да сазна никада. Али, био је уверен у истинитост те приче, услед чега је и записао: „има у мени арнаутскога.“¹

Живот младе Гоче у кући Бела није познат. По свему изгледа да није дуго остала код њега, јер се зна да је отишла у Солун и тамо родила сина, који је добио име Ђорђе. То је Нушићев отац.

Докле је дечак остао у Солуну, ни о томе Нушић није имао ближих података. Знао је само толико да му је отац, кад је он поодрастао, прешао са мајком у Србију и ступио у службу код Герасима Нуше, трговца, који га је чувао и васпитавао као рођено дете. Слао га је чак и у Беч, где је изучио, у оно време мало познато, „дупло књиговодство“. Из захвалности за пажњу и љубав коју му је Нуша указивао, Ђорђе је узео његово презиме.

По повратку из Беча, Ђорђе је више година трговао шљивама, због чега је једно време живео у Смедереву, али је вероватно да му посао није ишао од руке, те се вратио у Београд и ступио у онда познату београдску трговачку кућу Косте Панђеле. Ожењен Љубицом, ћерком имућног трговца Каснара, из Брчког, изродио је са њом четири сина и једну кћер.

По жениној смрти, стари Нуша је више година живео код сина Бранислава, који је већ био популаран писац и крај кога је, подржаван топлим пажњом свих укућана, дочекао дубоку старост. Умро је у Приштини за време повлачења, у току Првог светског рата, у 96 години живота.

Бранислав Нушић се родио у непосредној близини ондашње „чаршије“, у данашњој улици Цара Лазара. Кућа се налазила на месту где је потом сазидана Народна банка. На крштењу је добио хеленско име Алкибијад, које је доцније сам преобратио у Бранислав. Он је чак и своје прве радове потписивао као Алкибијад Нуша, а другови су га по томе

Сл. 1 — Венчана слика Нушићевих родитеља

имену прозвали Алко. Кад се оженио и добио порода, деца су га из милоште назвала Агом, што је прихваћено међу рођацима и пријатељима, те му је то присно име сачувано до смрти. Све то учинило је да се, у време кад је Нушић почео да стиче књижевни углед, радо шапутало о томе како је он „цинцарског“ порекла. Подметана му је нека врста расне злурадости према Србима и приписивано „туђој крви“ његово изношење на сцену појединих негативних особина наше средине.

Занимљиво је да ниједан од Нушићеве браће није показивао никаква смисла за нешто друго осим за практичан рад: један је био апотекар, други шеф железничке станице, трећи сајција. Сестра, патријархална девојка, удала се за државног службеника. Бранислав је био изузетак у породици. Судаћи по живости његова духа и сталној радозналости за све што се догађало око њега, услед чега се прихватао разних актив-

ности у животу, као и по некој врсти несталности у обичним животним појавама — на пример, врло често и радо се пресељавао из стана у стан —, могло би се закључити да је једино он понео у себи авантуристички нагон својих предака. Реалистичар као писац, Нушић је у интимном животу више пута показао видне особине романтичара.

Нушић се, углавном, школовао у Београду. Краће време, кад му је отац због трговачких послова прешао у Смедерево, похађао је тамо гимназију. Тада је почео да пише и прве песмице; али је ту, што је још важније, први пут имао прилике да изближе гледа позориште, „вирећи на позорницу иза кулиса“, како ми је сам причао, за време претстава путујућег позоришта Михаила Димића. О томе дечачком периоду Нушићевог живота дао је занимљиве податке Божићар Ковачевић, такође на основу Нушићевог личног казивања:

„Димић је у Смедереву рђаво прошао. Гледаоци су ценили његов глумачки дар, али их није било довољно ни да се исхрани трупа. Кад је полазио из Смедерева, Димић је толико рђаво стајао да није могао понети ни своје оскудне декорације, него их је оставио у аманет код Нушићева оца... Била је то згодна прилика за малог Нушића да оснује своје позориште, у коме је најбољи глумац био Јефта Угричић, а играо и Чеда Поповић, доцније обојица књижевници-хумористи. Позориште је успело, јер се играло са правим декорацијама. Мучно је било само са репертоаром. Помагали су се народним песмама. Млади Нушић их је ревносно читао и прерађивао у позоришне комаде... „Мене су Стерија и Трифковић више привлачили но Хајдук-Вељко и Муса Кесеџија — вели Нушић — и, сећам се, да сам под њиховим утицајем написао као тринаестогодишњак прву шаљиву игру у једном чину која се звала *Риђа брада*... Комад је био више у стилу Трифковићеве комедије интриге, него Стеријиних комедија карактера и друштвене средине, али је за једног тринаестогодишњег дечка показивао велику моћ инвенције и смисао за логички развој интриге“.²

Поводом двадесетогодишњице Нушићеве смрти објављено је неколико нових података о његовим дечачким позоришним покушајима, као и о првим стиховима из времена после положене матуре, који показују да је Нушић још од раних година осећао потребу за књижевном активношћу.³

По завршетку средње школе, Нушић је годину дана студирао права на Универзитету у Грацу, али је дипломирао на Великој школи у Београду.

Као младић, Нушић је имао велики круг пријатеља, међу којима су му у прво време били најближи Миливој Барјактаровић, потоњи опуномоћени министар у Бечу, и Ђока Јовановић, доцније познати вајар. Али, у Нушићевом сећању најјаче и најдубље је била сачувана успомена на друговање са песником Војиславом Илићем. Пре него што је отишао као службеник на Југ, он је свакодневно бивао у кући песника Јове Илића, чији су синови Драгутин, Милутин и Војислав имали за њега искрена пријатељска осећања. О Жарку није то казивао.

И стари Јован Илић примао је Нушића врло радо. Узор својих синова и свих који су му долазили у кућу, он је, дубоким националним осећањима и љубављу за све што је „народно“, имао великог утицаја на омладину. Нушић ми је говорио да се при избору псеудонима Бен Акиба, који је узео за своје фелтоне у *Политици*, сетио имена Абиба, којим се Јован Илић потписивао у својим стихованим посланицама.

Пространи дом Јове Илића, опкољен великом баштом, који се налазио у непосредној близини Палилуске болнице и Ботаничке баште, на почетку Далматинске улице, био је онда станица младог интелектуалног Београда. Ту су другови међусобно читали своје радове, о којима се живо дискутовало, отворено, са искреним указивањем на све недостатке и одлике прочитаних песама, или других састава. Пред њима је и Нушић први пут читао своју комедију *Народни посланик*.

„Седели смо у башти“, говорио ми је Нушић о томе читању. „Био сам још жутокљунац; нисам имао ни пуних два-

десет година. Био сам у ужасној треми. Нарочито сам се плашио Војислава, који је увек при читању остајао ћутљив, а потом, кад би већ сви рекли своје мишљење, давао дефинитиван суд. Али, овога пута не само да нисам пропао, као што је бивало понекад кад сам читао своје стихове, него сам их просто одушевио. Толико су ме хвалили да сам био збуњен. Тај тренутак је био одлучујући у мојој књижевничкој каријери: оставио сам за свагда поезију и сав се предао позоришту.“

Нушићева друга комедија из тога времена, *Сумњиво лице*, доказала је да се није преварио што је тако поступио.

Сл. 2 — Нушић, као каплар, у време Српско-бугарског рата 1885 године.

Из тога круга, коме је припадао и песник Владимир Јовановић, Војислав Илић је заузео највидније место као песник, његов брат Драгутин, већ одавно неоправдано заборављен, имао је у своје време значајно место као драматичар, а Бранислав Нушић је завладао београдском позорницом као комедиограф.

Нушић се највише зближио са Војиславом Илићем, и међу њима се развило чврсто пријатељство. Пре него што је нашао свој прави пут, он је у песничким покушајима био несумњиво под Војислављевим утицајем. Њихово друговање је трајало годинама, тако да је Нушић, кад је постављен за вицеkonzула у Приштини, издејствовао да Војислав буде именован за секретара Конзулата. Дајући у својим сећањима и белешкама, које смо већ поменули, кратку биографију Војислава, Нушић о томе бележи: „1893 писар I кл. Конзулата у Приштини, где сам му ја био шеф“. Иначе, из тих бележака сазнајемо неколико досад непознатих појединости о Војиславу. Интересантно је, између осталог, да знаменити песник није имао успеха као ђак гимназије. „Први разред гимназије три пут је повторавао“, казује Нушић, а затим додаје да је завршио три разреда и да четврти „није довршио“. Али, то младом песнику није много шкодило. Развијајући се у средини која је била сва везана за књигу, поред оца врло високе културе, Војислав је много читао и нагло напредовао, више него што би то постигао редовним школовањем у гимназији. Његова зрелост огледала се и у томе, што је две године веома ревносно и са стварним интересовањем посећивао предавања на Великој школи, као ванредан ученик права.

Као хроничар Београда, а знајући праву вредност Војислава, Нушић је забележио и то да је његов друг 14 јануара 1889 постављен за дијурнисту Министарства иностраних дела, с тим да живи у Солуну и учи турски и арнаутски језик. Од њега сазнајемо и да је Војислав променио неколико звања, пре него што је отишао у Приштину: био је учитељ, писар I класе Министарства унутрашњих дела, па чак и шеф IV

класе продаје дувана при Управи монопола дувана! Пред саму смрт — умро је 21 јануара 1894 — био је постављен за секретара V класе у Поштанско-телеграфском одељењу Министарства народне привреде!

У Нушићевим белешкама и сећањима наилазимо и на трагове једног болног и, по свему изгледа, тужног сукоба осећања под којима је Војислав патио као ожењен човек. Нушић о томе казује следеће:

„Војислав је волео Тијану, старију Јакшићеву ћер. Али се он варао. Њега је на самообману навело двоје: прво што је Јакшићева ћер и друго, што је носила егзотично име Тијана, име јунакиње Јакшићеве врло популарне приче *Син седога Рамзе*, која је прича својом романтиком заносила све нас, младе дукове.

Кад се оженио Тијаном, он у њој није срео „Јакшићеву ћер“, онаку каку је он замишљао. Она није имала песничке крви а још мање је била Тијана из романа. Била је добра и красна домаћица, која је Војислава волела неограничено али, оном топлом али обичном, српском, домаћинском љубављу. У његовој се кући међутим настанила и млађа Јакшићева кћи Милица. Девојче жарких очију, топле крви, бујно и лако мислено. У њој се развијало оно, што је Војислав очекивао у њеној старијој сестри. Па да је само на томе остало, ја мислим да Војислав не би дошао у неприлику да две сестре упоређује. Било нас је пуна кућа његових пријатеља а младих појета, који би бујној Милицы одузели могућност да заволу Војислава. Али наступи, и ако не изненада, смрт Тијанина а Војислав и Милица се вратише с гробља сами у кућу.

Не мало за тим а Војислав ми рече да има самном важан поверљив разговор.

И ја сам се грешник морао борити да се борим против свих православних појмова.

Помогао сам му да је одведе испред православних очију, као што сам му помогао и да је се спасе после.“

Нушић се не изјашњава јасно шта је било потом са Војиславом и Милицом.

Сл. 3 — Нушић из млађих дана.

Из његових речи „да је одведе испред православних очију“, могло би се закључити да се Војислав склонио с њом из Београда, да је побегао од верских предрасуда своје патријархалне околине, али остаје нејасно како је Нушић „помогао да је се спасе после“, и у чему се састојало то спасавање. Кад смо једном додирнули то питање, Нушић, који очигледно није хтео да открива ту деликатну тајну, рекао ми је само: „Било је то врло тешко за Војислава; много је патио.“

Нушић се 1893 године оженио у Битољу Даринком, ћерком Божицара Ђорђевића, трговца, који је водио своје послове у Шапцу и Београду. Таст му је био из Брчког, а ташта из старе београдске породице Гуше Боди. Већ следеће године, млада породица је повећана једним чланом: ћерком Маргитом-Гитом, данас познатом јавном радницом, која је била удата за Миливоја Предића, књижевника. Трећа година брачног живота донела је Нушићу нову радост: сина Страхинју-Бана, који је умро од

рана у Првом светском рату, код Пожаревца, као борац ђачке чете, у чије је редове ступио добровољно. Друга Нушићева кћи, Оливера, умрла је као дете и сахрањена је у Серезу.

Вредно је помена да је Нушићев венчани кум био Демерик, руски конзул у Битољу, а децу му крстио Акимов, руски конзул у Призрену, што доказује његово рано словенофилско осећање, које је и доцније често испољавао. По себи се разуме да имена деце није изабрао кум, Рус, него да их је дао по жељи младог оца, који је сав био надахнут српском средњовековном прошлосту. Сва имена деце су старог порекла, узета из нашег народног епског песништва: Маргита-Гита — по Косовки девојци, Страхинја-Бан — по Страхинјићу Бану, Оливера — по кћери Кнеза Лазара и књегинје Милице, која је после Косовске трагедије, да би помогла свом народу, отишла у харем турског цара Бајазита.

Нушић је један лист својих сећања, под називом *Моје тамновање*, посветио и своме првом јавном „бунтовничком“ указивању на друштвену неправду, што је учинио као родољуб, а због чега је одлежао у Пожаревачком затвору „годину дана без две недеље“.

Пишући о огромној пратњи матере ђенерала Франасовића, којој је присуствовао чак и краљ Милан, он говори о жалосном погребу капетана Михаила Катанића, обављеном следећег дана, јунака „који је спасао част српској војсци у фаталном и братоубилачком рату са Бугарима. Умро је од силних рана, после свих почести које му је Кнез бугарски, Батемберг, као заробљенику указао. Није било никога на пратњи. Никога, никога. Краљ Милан чак, он ми доцније тако рече — није знао да је пратња.“

Млади Нушић, надахнут да види и осети све што се догађа у његовом родном граду, сматрајући да се „Београд осрамио због таквог погребца једног хероја“ — како ми је говорио — написао је своју познату песму *Два раба*, објављену у *Новом београдском дневнику*, 1887 године, коју је завршио речима:

Српска децо што мислити знате
Из овога поуку имате,
У Србији прилике су таке,
Бабе славе, презиру јунаке.
Зато и ви не муч'те се цабе,
Српска децо, постаните бабе.⁴

Благодарећи томе што је Апелација Нушићеву осуду повисила на двогодишњи затвор, уместо на два месеца, на колико га је био осудио Првостепени суд, он је, одвојен од света, у затвору написао своје *Листиће и Протекцију*.

Нушић је од прве младости до смрти сачувао живо интересовање за све што се дешавало у Београду. Није било важније културне манифестације, оснивања каквог друштва, или догађаја у коме је требало манифестовати свест главног града, а да је он остао по страни. Још као студент у Грацу, он се, зато што је Београђанин, примио за секретара тамошњег академског друштва „Србија“. У Београду је затим деловођа певачког друштва „Корнелије“, секретар академског друштва „Побратимство“, председник певачког друштва „Војислав“, председник певачког друштва „Јакшић“, секретар Одбора за улепшавање Калемегдана, секретар друштва „Уједињена омладина“, секретар друштва за подизање споменика св. Сави, председник Одбора за пренос Јакшићевих костију, председник Српског новинарског удружења, председник Друштва српских књижевника, један од организатора Прве југословенске изложбе у Београду 1904 године, председник Конгреса словенских новинара у Београду, један од оснивача Кола српских сестара, члан Народне одбране, покретач идеје за оснивање Друштва пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“, организатор и први начелник Уметничког одељења Министарства просвете, председник међународног Конгреса за заштиту ауторских права у Београду, оснивач и први председник Удружења драмских аутора, иницијатор за оснивање београдске Глумачко-балетске школе, и тако даље.

Немогућно је набројати све послове које је Нушић обављао у току свога живота, испуњеног непрекидним радом и ведром предузимљивошћу. Као илустрацију своје многоструке запослено-

сти, он наводи, са неизбежном али духовитом иронијом, да је једном био чак и комесар пошта и телеграфа. Та кратка белешка даје прилично јасну претставу о водећим личностима оног времена. Док му је министар који га је поставио рекао: „Нико од вас не тражи да идете на дужност“ [што би био доказ да је ценио Нушића], други, који је дошао за њим, дочекао га је простим наређењем: „Изволите на дужност!“ На то је набеђени „комесар“ затражио пензију, коју је добио баш онога дана кад је у *Малом журналу* изашао напис о државним паразитима, у коме је стајало да Нушић „бамбадава једе државни хлеб, док „стручни“ поштански чиновници не могу да аванзују“.

Као да се помало правда, Нушић саопштава да је и Ђура Даничић, озбиљни писац *Рата за српски језик и правопис*,

Сл. 4 — Нушић са породицом: супруга Даринка, син Страхиња-Бан и кћи Гита.

био једном у истом одељењу поштар. Он тај податак завршава речима: „А ко ти све, у овој веселој Србији, није био и ту и на сваком другом месту.“

Као државни службеник, Нушић је доиста бивао „и ту и на сваком другом месту“. Он је прво писар Конзулата у Битољу и Солуну, а потом вицеконзул у Приштини. За то време, скоро пуних десет година, једва се сећа позоришта, пишући своје путописне утиске и приче из живота Муслимана на нашем Југу. Вративши се у Београд 1900 године, понова се враћа позоришту, мада никад није заборављао потребу „да тамо не угасне Српство“, мислећи на наше људе које је познао и с којима је радио по јужним крајевима. Он је тада драматург и вршилац дужности управника београдског Народног позоришта. Његов заменик у драматуршким пословима је Јанко Веселиновић. Али већ идуће године отишао је у пензију, а потом враћен у већ поменути службу поштанско-телеграфског комесара. После поновног пензионисања, реактивиран је као секретар за националну пропаганду при Претседништву владе, али је после 29 маја 1903 године опет пензионисан.

Нушић је у Београду развио блиско пријатељство са Милованом Глишићем, Јанком Веселиновићем, Стеваном Сремцем и његовим братом Јоцом, који је, мада лимар, увек био занимљив члан тога друштва, са Пером Убавкићем, вајаром, Павлом Маринковићем, позоришним критичарем, министром Просвете у време венчања Александра Обреновића са Драгом Машин, др. Радивојем Вукадиновићем, лекаром, оцем Живојина-Бате Вукадиновића, новинара и књижевника, Сташом Биничким, композитором, Милорадом Гавриловићем и Илијом Станојевићем, чича-Илијом, члановима Народног позоришта, Михаилом Сретеновићем, учитељем, онда познатим дечјим писцем, Добром Ружићем, професором Универзитета, и са многим другима. Кад је 1903 године основана *Политика*, Нушић је њен први сарадник, везан искреним пријатељством за њеног оснивача Владислава Рибникара, све до његове смрти. Интересантно је да са Миланом Гролом, дугогодишњим управ-

Сл. 5. — Нушићев син Страхиња-Бан. Умро од рана, на бојишту код Пожаревца, 1915 године (Цртеж Жике Лукића).

ником Народног позоришта, с којим је дуго сарађивао као позоришни писац, Нушић никад није дошао у приснији контакт. Колико сам могао закључити, приликом разговора, изгледа да није равнодушно поднео што га је Грол неправдано оценио првенствено као „водвиљисту“. То ми је узгред рекао кад је 1931 године објављена у издању Српске књижевне задруге Гролова књига *Позоришне критике*.

Круг Нушићевих сарадника и познаника био је огроман. Кадгод би дошао из иностранства, Паја Јовановић, сликар, чијег је брата Милана Нушић венчао, налазио се често с њиме. У оно време популарна глумица Цоца Ђорђевић, љубимица београдске публике, сма-

трала је за срећу да јој он буде венчани кум. Љубица Луковић, и Делфа Иванић, претседнице Кола српских сестара, и Надежда Петровић, сликарка, имале су у њему пуну подршку за свој родољубиви рад.

Кад су 1908 године Младотурци извојевали у Турској устав, који је и нашем живљу донео давно очекивана грађанска права, Нушић се налази на челу велике српске делегације, која је засебним возом отишла за Солун да честита уставне слободе Турцима, али првенствено да охрабри и веже за Србију наше људе. Као један од претставника београдске универзитетске омладине у тој делегацији, имао сам прилике да будем стално са Нушићем. Почевши од Ђевђелије па све до Солуна, воз се задржавао на свакој већој станици, где су нас, поред званичних изасланика власти, дочекивала радосна лица наших људи. Ти узбудљиви сусрети били су пуни радосних поклича, са сузама у очима, и братских загрљаја, које је Нушић први изазивао. А затим, у своме познатом црном жакету, лако се пео на кров вагона којим смо путовали и озго, сав озарен, у сваком месту је почињао поздрав речима: „У име Београда и Србије, доносимо вам братске поздраве целог нашег народа“! Он је у име Београда говорио и у Солуну, на банкету који је први вођ Младотурака, Енвер паша, онда још мајор, претходник Кемал-паше, приредио у част српске делегације. Кад смо у Солуну срели Јелену Јов. Димитријевић, књижевницу, која се, као путник по Истоку, тада случајно нашла у томе граду, Нушић одмах узвикну: „А, и ви сте ту. Врло добро, врло добро: нека буде у делегацији што више Београђана“.⁵

Нушић је у неколико махова напустио Београд по службеној дужности, али увек на релативно кратко време. Од 1904—1905 године, он је управник Народног позоришта у Новом Саду. По завршетку Балканског рата, видимо га као окружног начелника у Битољу. Од 1913—1915 године управник је Народног позоришта у Скопљу, где му је био помоћник, као драматург, његов зет Миливој Предић, књижевник. Ту је,

Сл. 6 — Нушић и чувени руски глумац Јужин Сумбатов.

све до повлачења 1915 године, уређивао *Српски Југ*. По повратку из четворогодишњег избеглиштва, које је провео у Марсељу, у Ници, где је био секретар Народне скупштине, у Паризу и Женеви, вратио се у Скопље. У старој Душановој престоници обновио је рад позоришта. Потом је опет у Београду, од 1920 године као начелник Уметничког одељења Министарства просвете. Ипак, после четири године, одлази у Сарајево за управника Народног позоришта; али по повратку отуда, од 1928 године надаље, није више напустио Београд.

Из свега што је напред поменуто, лако се може закључити колико је велико искуство стекао Нушић у додиру са разним људима и колико је његова урођена обдареност, изражена нарочито у способности посматрања и запажања, стицала из године у годину све богатијег материјала за књижевно стварање. Његов вечито будни дух,

настројен да са задовољством загледа наличје свега, прикупио је и нехотице неизмерну ризницу људских ликова, са свима њиховим тежњама и сукобима, најчешће комичним, а понекад и драматичним, које је он потом уобличавао у својим књижевним делима.

Као Београђанин, Нушић је првенствено Београду посвећивао своју пажњу, услед чега је и успео да постане најпотпунији и најбољи београдски писац, веран сликар нашег главног града. Матавуљев покушај да кроз своје приповетке оствари слику Београда, није имао очекиваног успеха. Исти је случај био и са Јанком Веселиновићем, који је у две-три приповетке дао неуспеле покушаје сликања Београда. „Када је покушао да слика београдски живот у *Циганчету* и *Мору без приморја*, могло се видети колико га је варош помела и ослабила, и какав је уствари био његов књижевни талент“⁶. Супротно томе, Нушић је баш у сликању Београда дао највише израза и постигао највеће успехе. Београд је лежао пред њим као отворена књига. „Кад пишем“, рекао ми је једном, „као да видим како се свуда око мене крећу Београђани, па их лако упућујем једног према другом и стварам међу њима заплете какве хоћу“. Ближе објашњење тога Нушић даје у своме напису *Алфа и Омега*, који почиње речима: „Мој се живот протеже кроз два века“. Затим даље казује:

„У доба кад сам први пут умео да схватим, запазим или бар сагледам оно што се око мене дешава, наше је друштво било на почетку свога развитка, на почетку стварања и формирања. На друштву томе почивао је један харемско-чаршијски менталитет и притискала га петрифицирана патријархалност, традиција и обзир. Наше тадање друштво живело је још у собама и иза плотова, крај наћви, сацака и огњишта, повучено од свих догађаја и живота, који се ван куће јављао.

Ја сам прошлошћу допро у те дане; сагледао сам још турски барјак на бедемима београдског града; видео сам чиновнике у туру и домаћице у нанулама, ћепенке на Теразијама и воловска кола,

застрта ћилимовима, на којима се фамилије недељом у рану зору извозиле на излет до Булбудера. Живео сам у доба дугачких курјука и чупавих бркова, који су као младо јатње висили под носом. Живео сам у доба када се у четири ока изјављивала љубав, у четири ока узајмљивао новац и у четири ока водила политика...

Тај сам живот не само запазио већ и живео њиме и, као феникс, са сваком новом генерацијом, са сваким добом, са сваком епохом друштвеног развитка, умирао и опет се рађао да живим новим животом, животом нових људи и новог друштва“⁷.

Нушић је био одличан хроничар. И не само то: био је хроничар-уметник. Умео је да одбаци све што је сувишно и да се задржи само на значајним појединостима. Из његових редова сазнајемо да су кроз Београд некада пролазиле камиле са еспапом, упознајемо београдске „журове“ и „посела“, видимо недељне излете таљигама у Топчидер, присуствујемо прстеновању и свадбама, одлазимо у Палилулу на уличне игранке, гледамо како жене у дугим сукњама брижљиво пазе да не покажу ногу, присуствујемо ондашњим „спортским“ такмичењима, која су се звала „јаницајес“ и „мета“, и тако даље. Уредник *Смедеревског гласника*, *Дневника*, *Преоднице* [Нушић је писао „Претходница“], *Позоришног листа*, *Звезде*, *Малих новина*, *Српског Југа*; сарадник *Радикала*, *Велике Србије*, *Самоуправе*, *Уставне Србије*, *Трибуне*, *Нове Србије*, *Домовине*, *Правде*, *Политике*, и многих других листова и часописа, међу којима су *Босанска вила*, *Нова искра*, *Коло*, *Дело*, *Српски књижевни гласник*, он је у свакој прилици био гласник Београда и његових слободарских одлика. Али, као неуморни хроничар, он је бележио податке и о стварању појединих својих другова у Београду. Тако сазнајемо из његових бележака да је „догађај који је Сремац узео за предмет својих Поп Ђуре и поп Спира, доиста се десио и то баш у Сомбору“. На темељу свађе између попа Јоце Момировића или Теодоровића [Нушић наводи оба имена], који је старом попу Васи [Нушић не казује презиме]

избио зуб, Сремац је саградио свој роман. Обојица су стварно пошли у Нови Сад и преноћили у селу Сивцу код попа Саве [Нушић не наводи презиме], који је извршио замену зуба. Владика је казнио попа Момировића „годином дана одузимања епитрахиља“. Исто тако, Нушић даје податке и о постанку Сремчеве *Зоне Замфирове*, који се догађај десио у Приштини. Он казује: „Женска се зове Јефка Замфирова. Ја сам ствар причао Сремцу и понудио му да му уступим тај материјал као подеснији за њега“. Он је Сремцу дао материјал и за *Кир Гераса*, те му је овај ту причу и посветио у *Бранковом колу*.

Нема важнијег догађаја који се десио у Београду, а да Нушић није писао поводом њега или да није узео у њему личног учешћа. Његов познати подвиг у време анексије Босне и Херцеговине, када је уписивао добровољце, као што је то раније чинио приликом припрема борбе за ослобођење Косова, и када је са постоља споменика Кнеза Михаила позивао омладину „да не заборави на своју дужност“, најбољи је доказ његове виталности и одлучности, својствених грађанину Београда. Стојећи недалеко од њега у мору омладинаца, узбуђено сам слушао његов говор, који је, колико се сећам, почео отприлике овако: „Дични Београђани, ви који сте увек умели да браните част домовине, не заборавите ни данас да сте синови неустрашивог Београда, о чије су се чврсте зидине кроз векове ломиле кости наших непријатеља разних вера и народности! Испружите и данас витешке мишице у одбрану слободе поробљене браће, у име истине и правде!“

Нушић је као човек у свакој прилици био пре свега Београђанин. Зато, као што је некад Димитрије Давидовић, оснивач *Новина Сербских* у Бечу, оправдано стављао уз своје име „сав Србин“, Нушић је са пуном правом могао ставити уз своје „сав Београђанин“.

*

О Нушићу као књижевнику писано је релативно мало. Његови савременици, као што обично бива, ретко су га сагледали у његовој правој вредности. Јован

Скерлић је тачно запазио да је Нушић човек од духа, „од специфичног београдског духа (подвукао писац овог чланка), лак на речи, са нарочитим смислом за комик“, али је истовремено налазио да је Нушић радио „на махове и преко колена, нигде се није могао усредсредити, и зато његови радови чине утисак нечег импровизованог“. Идући даље у томе правцу, он је Нушића спустио још ниже, тврдећи да је његова „сатира плитка“, да „клизи преко површине живота, односи се на ситан свет, не излази из круга досетака за кафанским столом“⁸.

Скерлић је био уопште прек у оцењивању. Он безмало истим речима карактерише и Стевана Сремца: „Смејући се, он клизи по површини живота [подвукао писац овога чланка] и није у стању да уђе у суштину његову“⁹. Та етикета коју је Скерлић 1914 године прилепио на Нушићево дело, била је годинама фатална по њега, јер су и многи други који су писали о њему, не улазећи у суштину његовог дела [да употребим Скерлићеве речи], сматрали да је он обичан забављач публике, без већих књижевних вредности. То уверење као да је знатно утицало чак и на чланове Академије наука, који су се дуго колебали пре него што су га, 1928 године, уврстили у своје редове. Публика је поздрављала његова дела, од којих су многа преведена на стране језике и са великим успехом извођена у туђим срединама, али су га ипак извесни критичари срозавали и побијали његову вредност. Може се рећи да је Нушић прву у потпуности повољну критику чуо тек на дан кад ће издахнути, написану поводом извођења његовог *Покојника* у Загребу. Београд је уживао гледајући његове комедије, јер су Београђани увек спремни да се нашале, али је требало да прође много година пре него што је открио прави значај великог комедиографа.

Говорећи о Нушићу на једној комеморативној приредби, поводом двадесетогодишњице његове смрти, Милан Богдановић је у дворани Коларчевог университета учинио јавно признање да сад чак и у Нушићевом *Путу око света*

Сл. 7 — Честитка упућена Браниславу Нушићу на дан 25-годишњице књижевног рада. (Цртеж Уроша Предића).

налази извесну дубину, коју није запажао раније. Он је то потврдио и у своме напису *Нушићев дух* рекавши: „О Нушићу се данас мало шта може рећи у неколико реченица, а да то буде макар и у приближној размери са оним вредностима које ми данас осећамо да је овај изузетно даровити комедиограф имао. Што се више удаљујемо од Нушића и што нам се више кроз низ година открива колико је он незаменљив и како је изванредно тешко, да не кажемо немогућно, добити једног новог Нушића, — то се све више, разумљиво и природно, и све живље, осећа колико је то доиста био писац изузетних комедиографских капацитета“¹⁰.

Те Богдановићеве речи су довољне да потру суд који је о Нушићу дао Скерлић.

Још један савремени писац, Милан Ђоковић, такође је успео да види Нушића онаквог какав је био стварно. Уставља: „За њега је драма била само

чланку *Нушићева отпорност*, он га брани управо од онога што му је најнеправедније приписивано, а што је и Скерлић изразио мишљењем да је Нушић „ради засмејавања публике ишао и до порнографије“. Ђоковић то одлучно побија:

„Неки су људи самоуверено говорили о Нушићу као писцу који се супериорно игра са својим савременицима, који је сигуран у своме осећању шта публици треба и то јој даје, спреман да ласка њеним нагонима и њеном ниском укусу. Ништа нетачније и ништа неправедније речено о Нушићу. Напротив. Они који су га интимније познавали, који су могли, а то није заиста било тешко, да завире у његову „лабораторију“, да га чују кад се расприча — [а код нас је, узгред речено, било далеко већих причалица међу литератима], — знали су колико он респектује публику, колико је се плашио“. Мало даље Ђоковић на-

Сл. 8 — Нушић пред микрофоном.

ако има способности да живи на позорници, да њене речи усвоји глумац и, с њим заједно, публика¹¹.

Постојало је још и мишљење да Нушић има вештачку технику комике, која базира на богато зачињеним двосмисленостима, духовитој игри речи и ласцивним алузијама. Отуда се дошло до закључка да је његово позориште карикатура. Помињући комисију из *Пути око света*, која из Београда одлази у иностранство да купи бика, један Нушићев портретист, иако је успео да верно ухвати добар део његових црта, пао је у очигледну грешку кад је у томе налазио карикатуру. Он каже: „Има ли кога да се не осмехне, кад чује да се нека државна комисија прихватила неког посла? После Нушићевих карикатура ми нисмо у стању на државне комисије да гледамо озбиљно“¹². Зашто карикатура? То што је Нушић изнео на сцену, истинита је чињеница. То је наша некадашња стварност. Ту није ништа

измишљено ни потенцирано. Зар је било мало таквих „комисија“? Исто тако, не може се рећи ни да је Срета из *Народног посланика* карикатура. Поменути Нушићев портретист је тачно окарактерисао ту личност речима: „Простосрдан цинизам и аморалност главне су црте његовог карактера. Све на свету може се удесити, треба само изабрати повољно средство: паре, власт, интригу, подвалу, лаж, крађу. На тај начин и године проведене на робији могу постати године за пензију. Срета је сав опчињен идејом да се све може изиграти, и он не види лепши подвиг за човека него да у таквој игри добије. Живот је коцка у којој је главни принцип: подвала и крађа. Он тражи од свога посланика да га врати у службу, иако је био на робији због дефицита... У овом облику Срета је карикатура али израђена на моралу који влада великим делом нашег друштва“¹³. Али тај анализатор Нушића је очигледно у контрадикцији. Јер чим је

једна позоришна личност „израђена на моралу који влада великим делом нашег друштва“, она је аутентични лик тога друштва, истинита, стварна. Нема ту никакве карикатуре, што доказује и сам Вељковић опаском да „свака реч тих лица изгледа скинута са врха нашег језика“. Оно што је донекле шкодило Нушићу, то је комика гримасе и карикатуре коју су у његовим комадима често злоупотребљавали глумци. Кад су некад његове ликове остваривали Сава Тодоровић и Перса Павловић у комадима *Свет*, *Протекција* и *Београд некад и сад*, њихова је глума била без икаквог претеривања и карикирања. Тачан је закључак Ели Финција да у Нушићевој *Власти* има „нечег од дефинитивног искуства једног ствараоца који је читав свој живот посветио неуморном трагању за истином о човеку у животу“¹⁴. Али, баш због те истине, било је потребно рећи да извођачи тога комада у Београдској комедији, који су „са солидношћу рутинираних глумаца поновили неке своје већ раније остварене ликове“, нису били истинити. Глума је ту често прелазила у област карикатуре, на штету

Нушића. Ни претстава *Госпође мми-старке* у Југословенском драмском позоришту, приказана 11 априла 1958 године, поводом десетогодишњице тога позоришта, није била без карикирања и претеривања. Београђани нису никад изгледали онако како су приказани на тој претстави, нити се онакви налазе у Нушићевом делу.

Ту теорију о Нушићевом карикирању ликова прихватили су и неки данашњи млађи позоришни теоретичари. Један од њих казује: „Нушићеви ликови су карикирани, али се на сцени понашају као у животу, спонтано и логично се уклапају у ситуацију и радњу“. Мало даље, додаје: „Нушић карикира и говор својих јунака“. Али већ у трећој реченици за овом даје констатацију: „Нушић речју васкрсава дах епохе, уз помоћ речи његове личности постају живе, речима нас он исмева, речима нас обасипа као опромним водопадом који се сурвава на нас, не да нам да одахнемо, ми грцамо у смеху, гушимо се, а речи стално навиру, куљају, нове, смелије, необузданије, смешније, бриткије, речи које стално слушамо у животу, али речи које тек ту,

Сл. 9 — Нушић приликом отварања школе „Бранислав Нушић“ у Београду.

(у)
 Мрава
 Не могу, а мени...
 (Комуња) Комуња
 Пајоше...
 Како?..
 Пајоше?!
Комуња
 Ла.
Комуња
 Не може...
Комуња
 Не, не, мислим...
Комуња
 Пајоше?
 Ла!
Комуња
 Пајоше?
 Ла.
Комуња
 Ла...
 (Али, може...)
 Не може, може, може...
Комуња
 Не, не, мислим...
Комуња
 Не може, може, може...
Комуња
 Не може, може, може...

Сл. 10. — Одломак Нушићевих рукописа комедије Београд некад и сад

на сцени, постају духовите, речи којима се не можемо одупрети¹⁵. Ако је Нушић давао „речи које стално слушамо у животу“, значи да није карикирао говор својих јунака. Кад у комедији *Београд некад и сад* Никола казује своје оцу, патријархалном човеку, да је стечај „само једна финансиска операција, један леп посао“ и да „данас стечај није оно што је био некада“, па му отац, Станојло, одговара на то: „Ја не знам како је данас, ал’ знам да је стечај стечај“ — ту нема никакве карикатуре. То је живи разговор двојице људи из два раздобља Београда. Те истините речи непосредно изазивају емоцију смешнога, зато што је Нушић умео, како казује Богдановић у напред поменутом чланку, „да речи једне другима противположи, да их претвори у сударање, да из њих, као кад челик удари у кремен, извуче варницу“ — али ту нема карикатуре. Кад Панта у *Министарки* говори Живки о своје сину: „Некако бог му није дао дар за школу — истеран је из свих школа и то за свагда. И на занату не може да се скраси и ни на једном послу. Па сам хтео да те молим, ако може некако да буде државни питомац“ — то је истинита реч нашег човека, који се прави да је припрост, али је уствари шерет. Узмимо ма коју од Нушићевих многобројних комедија, свуда ћемо наићи на истинитост говора. У *Ожалошћеној породици*, на пример, Гина објашњава Сарки зашто је узела сребрни сервис: „Право да ти кажем, Сарка, узела сам да га склоним. Видим онога Агатона, зашао са Симком по кући, цуња на све стране. Рекох, ако Агатон спази овај сервис... Знаш га већ какав је, а има пик на сребрне ствари“. То звучи комично, али њене речи су у свакодневном говору употребљавале хиљаде београдских Гина и Сарки: то није карикирани говор. И оно „цуња“ и оно „има пик“, и све друго што је Нушић у разним комедијама уносио у говор својих лица, узето је из свакодневног говора наших људи. Било је и других наших позоришних писаца који су умели да ухвате занимљиве појединости београдске средине, али нису имали „потенцију духа“, какву је имао Нушић,

а коју је код њега тачно запазио Богдановић. Зато је Нушићева реч увек прелазила рампу, а реч других наших писаца само по изузетку.

У већ наведеном чланку, Ђоковић је изразито подвукао да је Нушић био „од оне врсте писаца који не могу да стварају без живог и непосредног додира са средином, са њеним збивањима, њеним променама. Он нема мотива који нису проистекли из тога додира. Све што је написао, нарочито у комедиографији, дошапнуо му је човек његовог времена, чак једног одређеног тренутка. Кад бисмо га пратили, од *Народног посланика* до *Покојника* и незавршене *Власти*, могли би смо, идући корак по корак, да увек нађемо најприснију повезаност онога о чему Нушић пише и како пише са расположењима његове друштвене средине“.

Нушић је у својим делима пре свега другог Београђанин, у правом смислу речи писац своје средине. Лица његових комедија — Арса, Вићентије, Агатон, Живка, ујка Васа, Чеда, Аћим, Сава Савић, и толики други — живе су личности, које смо много пута сретали на београдским улицама, по кафанама и кућама. Њихови разговори испуњени су свакидашњим речима времена у коме су живели, природни су по свему што раде, истинити су по својим побудама. Нушић није био обичан фотограф своје средине; он је био уметник-сликар, креатор, који је, из онога што је гледао и слушао око себе, изграђивао уметничко дело пуно изванредних појединости. Његов је Београд право ремек-дело по фактури, по колориту, по смелости потеза.

Потврду овом гледишту о постојаности извора из којих је Нушић црпео материјал за комедиографско стварање дао је недавно Бранко Ђопић, данас, по популарности, доиста наследник Нушића, у чланку *Да се постидиш пред истином*. Између осталог, он каже: „Бре, што нас чита старац као буквар, књигу шаровиту“. Мало затим додаје: „У овоме сукобу и безпоштедном обрачуну између старог и новог, кад старо око нас лежи у рушевинама а у нама пуца по свим шавовима и саставцима, избијају на видјело, повампирени, чудовишни реци-

диви и појаве старих амбиција, схватања и апетита. Старо се маскира у ново рухо, краде и брбља савремене „правовјерне“ фразе, навлачи злаћано јагњеће руно“. Омиљени писац данашњице допуњује се са још неколико убедљивих речи: „Споро се човек мијења, невјероватно споро, а његове старе мане јављају се у новом руху, под новом маском, а све то треба поново разоткривати и демаскирати“. Жалећи што данас нема Нушића, песник Ђопић самим тим потврђује да је славни комедиограф био истинит, да свет који је насликао није био карикатура, да реч којом нам се обраћају његови јунаци није карикирана.

Не може се порећи да је Нушић понекад доиста „клизио по површини живота“, да је његова шала у извесним сценама јефттинијег квалитета, да је чешће претпостављао лако забављање психолошким обртима, али је неоспорно да је био комедиограф по рођењу, писац који је имао необично развијену пластичну фантазију, тако да је унапред тачно знао како ће све изгледати на позорници, чуо своје јунаке како говоре и, још више од тога, осећао живот око себе, инспирисао се животом и захватао из њега све што му је било потребно, да би изнео на сцену стварне појаве свога времена. Његов портретист Вељковић, иако је био склон да у појединостима нађе код Нушића карикатуру, тачно је истакао његов значај као хроничара свога доба: „Осим тога г. Нушић је као писац драгоцен веза прератног времена са поратним друштвом: жива прошлост која се сваком времену прилагођава. Као што је добро уочио да су пре рата бирократија и политика механизовале и корумпирале друштвени морал, тако исто добро опазио је да новац после рата ствара све успехе и да је он главни мотор друштвених сукоба и појединачних драма. *Протекција* и *Мистер Долар* претстављају те две епохе и две Нушићеве идеје-опруге које он са истом лакоћом и инвенцијом затеже и развија. Он јасно уочи основни факат, а средства су му обично иста којима доводи личности до моралног апсурда и ироније; све се то догађа у атмосфери комике коју једнако запљускује живот“¹⁶.

Милан Предић, вишегодишњи управник београдског Народног позоришта, констатовао је такође да је Нушић пре свега београдски писац: „Данас је он као човек одвојен од нас, с којима је тако потпуно и увек био као ниједан наш писац“. Предић још јаче побија неосновано мишљење да је Нушићева комедија карикатура и да је чак говор његових лица карикиран. Тумачећи данашњи успех његових комедија, он овако анализира београдског грађанина: „У својој суштини, ви сте то осетили, комични Нушићев човек је наш недавни сељак који постаје грађанин. Сви комади Нушићеви дешавају се у граду и то већином у Београду, осим *Сумњивог лица* које је, уосталом, он издвојио као „гогољијаду“. Тај човек има да се прилагоди и мења и споља и унутра, и онда, поневши са собом са села свој вековима

Сл. 11 — Нушићева кућа, Шекспирова 1, у којој је славни комедиограф провео последње дане живота.

Сл. 12 — Нушић на болесничкој постели; поред њега кћи Гита.

стицан, како да кажемо, психофизички састав, узима повремено, никад потпуно, често и гротесне облике тога сложеног друштва и система односа у граду, облике „цитадинства“¹⁷.

Предићево је запажање тачно, али захтева малу допуну. Међу београдским дошљацима био је већи део оних који су рођени у добрим старим патријархалним домаћинствима и који су обзриво и достојанствено прилазили преображавању у грађане. Они нису били гротескни. Из њихових редова изникли су многи угледни чланови београдског друштва: они су изграђивали културу Београда и предкумановске Србије. Међутим, Нушића је привлачио онај мањи део, зато што је био склон да првенствено проналази смешне друштвене појаве и личности. Такве ликове изнео је на сцену врло реално. И баш зато што их је дао верно, београдска публика им се смеје, мада је „гледала комад у коме је ипак послужио за смех управо њен свет“. Тачна је и Предићева констатација да су нове потребе раствориле друштвени динамизам и са њиме раствориле Нушићеву комику и из ње издвојиле критику. Ипак, не бисмо се могли сложити с њим да је „оно »Нушићево« старо кренуло другоме, карактеристичном за човека кога су године

већ излучиле из додира са друштвом“. Нушић је увек био критичар, и пре старости, пре него што је „осетио да је остарео онда када је и наше друштво његове младости остарело“. У питању је само начин његова изражавања. Он је и у млађим годинама умео да „испитује“. Његова позна отворена критика је суштински иста као и ранија. Има критике и у *Народном посланику* и у *Протекцији* и у *Путу око света* и у *Госпођи министарки*, премда је Нушић, с обзиром на ондашње прилике, мањевише ублажавао ту критику зашећереним хумором.

Велибор Глигорић је у једном од својих последњих написа о Нушићу тачно запазио да се Нушић „већ у првој комедији показао као мајстор у грађењу живих ликова србијанске маловарошке средине“; да „паланка живи у њеним личностима, у њиховим портретима и односима“; да је „избијао из живота онај његов хумор у коме је илустровао малограђанске погледе на живот и морал, малограђанина у његовим интимним породичним и друштвеним односима“. Али, требало би подвући да је та „србијанска маловарошка средина“ остала жива и у Београду, за који је Нушић везао безмало све своје комедије, жива чак и онда када је живот после

Првог светског рата почео да се мења, да постаје „европскији“. Глигорић то, уосталом, увиђа, јер исправно констатује да се у *Госпођи министарки* налазе „ликови који илуструју примитивну паланачку средину која је још живела у Београду у време кад је Нушић писао, још живела у својим специфичним бојама“.¹⁸

Али ма са које стране посматрали Нушића, оно што је битно, што чини да он, писац наше средине, првенствено београдски писац, неће никад застарети, то је оно вечито у човеку што је успео да ухвати, оно што, и поред свих промена и преображаја које живот неизбежно доноси, остаје да живи у истинитости његових ликова. Његова Живка, „министарка“, која је права Београђанка од пре педесет година, живи и данас; живи управо због тога што, и поред обиља одлика ондашње средине, носи у себи чисто човечанска обележја. Зато је Нушић и у данашњим нашим друштвеним условима актуелан и вољен.

У записима о „Госпођи министарки у Пољској“, Братко Крефт на једном месту каже: „Зато ни госпоја Живка Поповић није само српска или југословенска специјалност. Могла би исто тако да се зове Попов, Поповска, Поповску, или још некако друкчије: Popovicini, Popijetsch, Popowitch, Po Po Wis итд. У одређеној околини и приликама разви-

јају се одређени социјални типови, који имају свој локални (национални) колорит... И госпа Живка Поповић је у суштини продукт извесних одређених социјалних прилика, неког социјалног степена кроз који је прошао сваки народ у свом историском процесу у прелазу из патријархалности у капитализам и цивилизацију — тип који је карактеристичан и за следећу прелазну фазу нашег времена, што после пољског Октобра ни тамо горе нису негирали, признавајући Нушићевој *Госпођи министарки* и савремену актуелност“.¹⁹

Очигледно је да ће Београђани, мада се међу њима већ сада запајају нови ликови, увек носити у себи извесне специфичне одлике, које је Нушић ухватио и оживотворио у својој комедији. Као што у Француској још и данас има Молиерових Жорж Дандена, Тартифа и Зганарела, тако ће се и у Београду свагда, и после сто година, налазити велики број Нушићевих јунака. Свежина боја којима их је насликао, ведрина духа којима их је оживео, локални колорит а ипак и вечно људско у њима, то су одлике које ће учинити да Нушићево дело никад не изгуби своју сценску вредност, да буде приступачно и будућим поколењима, не само нашим него и у страном свету. У томе је управо његова права величина: Београђанин Нушић је успео да постане светски писац.

НАПОМЕНЕ

¹ Из заоставштине Нушићевих рукописа. Збирка Музеја града Београда.

² Божидар Ковачевић, *Бранислав Нушић*, Поговор XX књ. Нушићевих сабраних дела, Београд 1932, 275.

³ Драгољуб Влатковић, *Први књижевни покушаји, Књижевне новине*, Београд 7 фебруар 1958, 5; Др. Коста Милутиновић, Нушић као социјални и политички песник, *Наша сцена*, Нови Сад, фебруар 1958, 4.

⁴ Нушић у својим белешкама наводи да је то објавио у *Дневном листу*. Он казује да је Михаило Катанић био капетан, а остали хроничари наводе да је био мајор. Ови стихови преписани су из Нушићевог рукописа. Раније објављени цитати те песме садрже извесне измене у интерпункцији, као и у првом стиху завршне строфе. Божидар Кова-

чевић тај стих бележи: „Српска децо што читати знате“.

⁵ Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Солуна*, Београд 1908.

⁶ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1914, 390.

⁷ Бранислав Нушић, *Алфа и омега*, Сабрана дела, књ. XX, 231.

⁸ Јован Скерлић, *наведено дело*, 426.

⁹ Јован Скерлић, *наведено дело*, 402.

¹⁰ Милан Богдановић, *Нушићев дух, Књижевне новине*, 7 фебруар 1958, 1.

¹¹ Милан Ђоковић, *Нушићева отпорност, Политика*, 19 јануар 1958, *Култура* — Уметност, 1.

¹² Момир Вељковић, *Портрети и скице*, Београд 1936, 106.

¹³ Момир Вељковић, *наведено дело*, 110.

¹⁴ Ели Финци, Бранислав Нушић: *Власт, Политика* 3 фебруар 1958, 8.

¹⁵ Владимир Петрић, *Карикатура, Књижевне новине*, 7 фебруар 1958, 1.

¹⁶ Момир Вељковић, *наведено дело*, 106.

¹⁷ Милан Предић, Нушићев смех данас,

Књижевне новине, 21 март 1958, 5.

¹⁸ Бранислав Нушић, *Одабране комедије*, Предговор Велибора Глигорића: *Комедиограф Бранислав Нушић*, Нови Сад — Београд 1957, 8—10, 31.

¹⁹ Братко Крефт, *Записи о „Госпођи министарки у Пољској“*. *Књижевне новине*, 21 фебруар 1958, 6.

NUŠIĆ ET BELGRADE

M. MILOŠEVIĆ

Branislav Nušić est un Belgradois accompli, aussi bien en tant qu'homme qu'en tant qu'écrivain. Il est né le 8 octobre 1864, il a passé à Belgrade la plus grande partie de sa vie, il y a développé une activité multiple, a créé ses meilleures œuvres littéraires, et enfin c'est là qu'il est mort le 19 janvier 1938.

Les aïeux de Nušić ne sont cependant pas d'origine serbe. Dans ses notes et souvenirs inédits il a écrit, entre autres, ce qui suit: «Homme des Balkans, je le suis sans doute. Il y a en moi de l'Albanais, du Roumain et du Serbe. Ma mère est d'origine serbe. Je suis donc tout d'abord Serbe».

Nušić a fait ses études en majeure partie à Belgrade. Pour des raisons commerciales, son père déménagea à Smédérévo et pendant une courte période il alla au lycée de cette ville. C'est là qu'il a commencé à écrire, d'abord des poèmes, c'est là aussi — ce qui est le plus important — qu'il eut l'occasion d'assister pour la première fois à une représentation théâtrale, «caché dans les coulisses».

Ses études secondaires terminées, Nušić a étudié le droit à Graz pendant un an, mais c'est à la Haute Ecole de Belgrade qu'il a obtenu son diplôme.

En tant que jeune homme Nušić avait de nombreux amis. Il a gardé un profond souvenir de son amitié avec le poète Vojislav Ilić. Avant de partir pour la Serbie du Sud comme fonctionnaire d'Etat, il passait ses journées chez le poète Jova Ilić, dont les fils Dragutin, Milutin et Vojislav étaient ses amis sincères.

De ce cercle, auquel appartenait aussi le poète Vladimir Jovanović, c'est le poète Vo-

jislav Ilić qui est incontestablement le plus célèbre; son frère Dragutin, injustement oublié depuis longtemps, occupait, à l'époque, une place importante parmi les écrivains de théâtre, tandis que Branislav Nušić régnait sur la scène de Belgrade en tant que comédien.

Nušić était très intime avec Vojislav. Leur amitié a duré pendant des années et Nušić, quand il fut nommé vice-consul à Priština, réussit à faire nommer Vojislav secrétaire du Consulat.

En 1893 Nušić a épousé, à Bitolj, Darinka, fille du négociant Božidar Djordjević, qui avait des succursales à Šabac et à Belgrade. L'année qui suivit le mariage, le jeune ménage s'enrichit d'un nouveau membre: c'était Marguita-Guita, personnalité bien connue des milieux littéraires et du théâtre, veuve de l'écrivain Milivoje Predić. La troisième année de mariage a apporté à Nušić une nouvelle joie: son fils Strahinja-Bane, qui tomba comme volontaire du bataillon des étudiants près de Požarevac, durant la Première guerre mondiale.

De sa première jeunesse jusqu'à sa mort Nušić a gardé un vif intérêt à tout ce qui se passait à Belgrade. Il n'y a pas eu de manifestation culturelle, de constitution d'une société ou d'évènement où il fallait manifester la conscience de la capitale sans que Nušić y eut pris part.

Il est impossible de citer tout ce que Nušić a fait durant sa vie remplie d'un travail infatigable et d'efforts incessants. En tant que fonctionnaire d'Etat Nušić fut tout d'abord employé du Consulat à Bitolj et à Salonique et ensuite vice-consul à Priština. Durant cette

période — au cours d'environ dix ans — il semble avoir oublié le théâtre se contentant de noter ses impressions de voyage et d'écrire des nouvelles sur la vie des Musulmans dans ces régions méridionales. Rentré à Belgrade en 1900, il revient au théâtre. Il dirige le Théâtre National de Belgrade en qualité de directeur. Mais, dès l'année suivante, il fut mis en retraite, pour être réactivé comme secrétaire à la propagande nationale près de la Présidence du Conseil, mais le 29 mai 1903 il est de nouveau mis à la retraite.

Nušić a quitté Belgrade à plusieurs reprises, mais jamais pour longtemps. De 1904 à 1905 il est directeur du Théâtre National à Novi Sad. La fin des guerres balkaniques le trouve préfet à Bitolj. De 1913 à 1915 il est directeur du Théâtre National à Skoplje. Il y reste jusqu'à la retraite de 1915 en travaillant aussi comme rédacteur en chef du journal *Srpski jug*. De retour d'une émigration de quatre ans, qu'il a passés à Marseille et à Nice (où il fut secrétaire de l'Assemblée Nationale), à Paris et à Genève, il rentre à Skoplje. Dans l'ancienne capitale du Tsar Dušan il fait reconstruire le théâtre, détruit par un incendie. Nous le retrouvons à Belgrade en 1920: il est chef de section des Arts du Ministère de l'Education. Cependant, après quatre ans de cette activité, il va à Sarajevo comme directeur du Théâtre National, mais à son retour de Sarajevo, en 1928, il n'a plus quitté Belgrade.

En tant que Belgradois Nušić consacrait son attention en premier lieu à Belgrade, ce qui lui a permis de devenir l'écrivain le meilleur et le plus accompli, peintre fidèle de notre capitale. La tentative de Matavulj de donner dans ses nouvelles une image de Belgrade n'a pas donné le résultat attendu. Ce fut également le cas de Janko Veselinović, qui a fait sans succès, dans deux ou trois nouvelles, une tentative de description de Belgrade. Ce fut le contraire pour Nušić qui en peignant Belgrade a eu le plus de succès et a donné ses meilleurs oeuvres. Belgrade était devant lui tel un livre ouvert. »En écrivant«, m'a-t-il dit une fois, »il me semble voir les Belgradois circuler autour de moi, il m'est donc facile de les diriger l'un vers l'autre et de créer des intrigues comme je le veux«.

Nušić était non seulement un excellent chroniqueur, mais aussi un artiste. Il savait

rejeter tout ce qui est superflu et garder les détails essentiels. En tant que rédacteur en chef de *Smederevski glasnik*, de *Dnevnik*, de *Preodnica*, de *Pozarišni list*, de *Zvezda*, de *Male novine*, de *Srpski jug*; et comme collaborateur du *Radical*, de *Velika Srbija*, de *Samouprava*, de *Ustavna Srbija*, de *Tribuna*, de *Nova Srbija*, *Domovina*, *Pravda*, *Politika* et beaucoup d'autres journaux et publications — *Bosanska Vila*, *Nova Iskra*, *Kolo*, *Delo*, *Srpski književni glasnik* — il était toujours le messenger de Belgrade et de ses idées avancées.

Il n'y a pas eu d'événement important à Belgrade dont Nušić n'eut parlé ou auquel il ne prit part lui-même. Son exploit célèbre au moment de l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine où, debout sur le piédestal du monument au Prince Michel, il lançait un appel à la jeunesse pour qu'elle n'oublie pas son devoir, est la meilleure preuve de sa vitalité et de son énergie, caractéristiques des citoyens de Belgrade.

On a écrit relativement peu sur Nušić en tant qu'écrivain. Ses contemporains, comme c'est souvent le cas, ont rarement compris sa véritable valeur. Jovan Skerlić a noté avec justesse que Nušić est un homme d'esprit, d'esprit spécifiquement belgradois, éloquent, avec un sens inné du comique, mais il trouvait en même temps que Nušić travaillait par à coup et rapidement, qu'il ne pouvait se concentrer et que par conséquent ses oeuvres donnent l'impression d'une improvisation. En poursuivant dans ce sens, il est allé encore plus loin en affirmant que sa satire manque de profondeur, qu'elle glisse sur la surface de la vie, qu'elle concerne de petites gens et ne dépasse pas le niveau des bons mots autour d'un guéridon de café.

Skerlić était en général trop brusque dans ses jugements. C'est presque avec les mêmes expressions qu'il parle de Stevan Sremac. Cette étiquette, qu'il a collée dès 1914 sur l'oeuvre de Nušić, fut durant des années fatale pour lui, car beaucoup d'autres qui le critiquaient sans entrer au fond de son oeuvre, considéraient qu'il amusait simplement le public, sans avoir de véritable valeur littéraire. Cette conviction semble même avoir influencé considérablement les membres de l'Académie des Sciences qui ont longuement hésité avant de l'admettre parmi eux en 1928. Le public saluait ses oeuvres,

dont beaucoup ont été traduites en langues étrangères et jouées avec grand succès dans des milieux étrangers, et pourtant certains critiques l'abaissaient et lui contestaient toute valeur. On peut dire que Nušić a entendu pour la première fois une critique favorable sans réserve le jour où il allait expirer, critique à propos de la première de son *Défunt* à Zagreb. Belgrade se rejouissait en regardant ses comédies, car les Belgradois sont toujours prêts à rire sur le compte d'autrui, mais il a fallu de longues années avant qu'on ne s'aperçut de la véritable valeur littéraire du grand écrivain. Ce n'est qu'à l'occasion du 20-ème anniversaire de la mort de Nušić que Milan Bogdanović a démenti Skerlić dans son article *L'esprit de Nušić* en disant: »Il est difficile de dire quoi que ce soit sur Nušić en quelques phrases ce qui serait, ne fut-ce qu'approximativement, en proportion avec les valeurs que nous sentons aujourd'hui chez ce comédiographe exceptionnellement doué«. Plus nous nous éloignons de Nušić, plus nous devenons conscients, au fur et à mesure que le temps passe, qu'il est irremplaçable, qu'il est extrêmement difficile, pour ne pas dire impossible, d'avoir un nouveau Nušić, nous sentons tous les jours, de plus en plus, d'une manière naturelle et évidente, que c'était réellement un écrivain d'une capacité exceptionnelle pour la comédiographie.

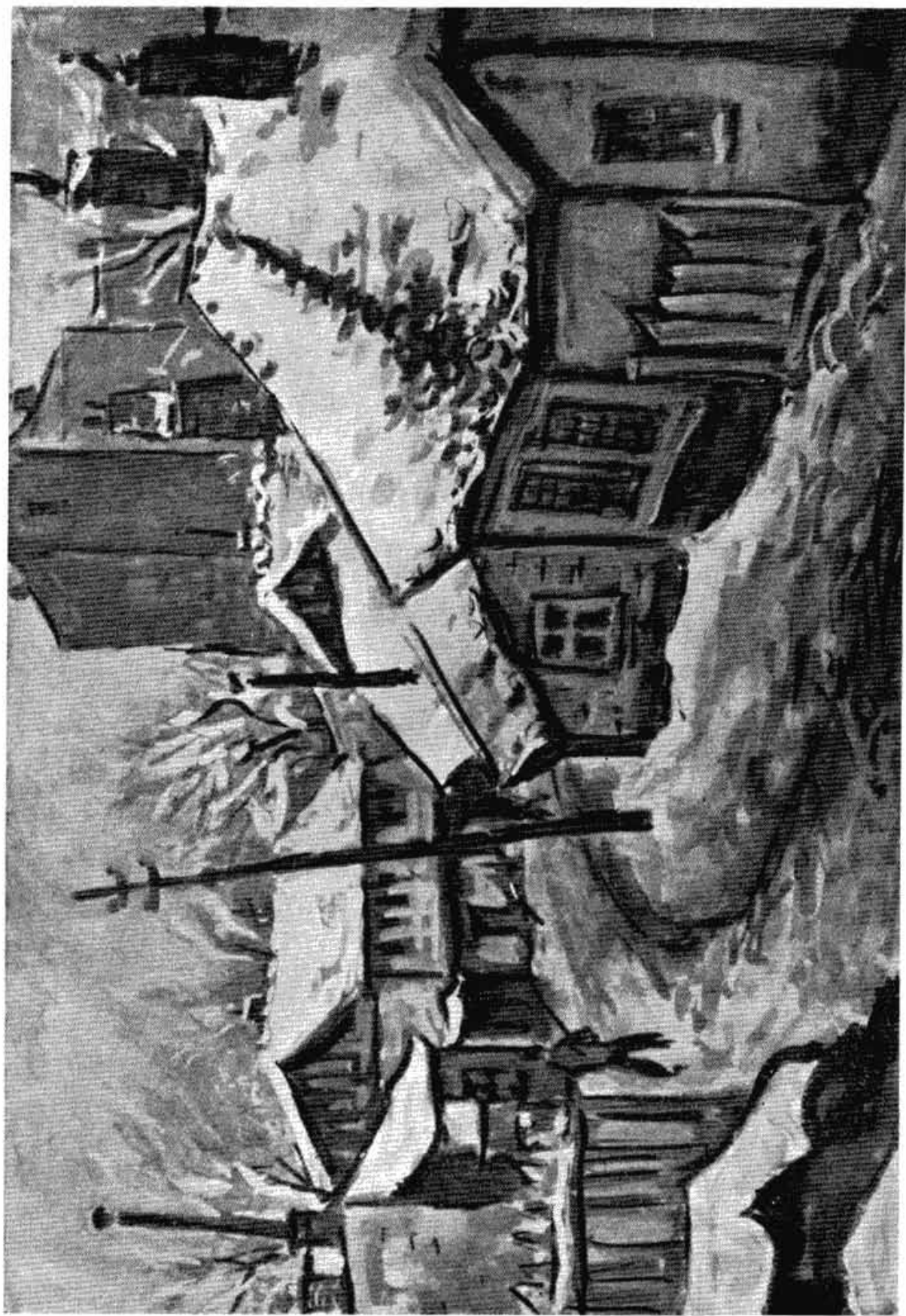
Dans ses ouvrages, Nušić était, avant tout, Belgradois au vrai sens du mot: l'écrivain de son milieu. Les personnages de ses comédies sont des personnes vivantes que nous avons rencontrées tant de fois dans la rue, au café, dans les maisons. Leurs conversations sont faites de mots de tous les jours de l'époque où ils vivaient, il sont naturels dans tout ce qu'ils font, vrais par leurs motifs. Nušić n'était pas un simple photographe de son milieu, il était artiste-peintre, créateur qui construisait sur la base de ce qu'il voyait et de ce qu'il entendait autour de lui, l'oeuvre artistique aux détails exceptionnels, son Belgrade est un vrai chef-d'oeuvre par sa facture, ses coloris, l'audace de ses traits.

Nušić a toujours été aussi un critique. Il s'agit tout simplement de son mode d'expression. Dans sa jeunesse il savait examiner. Sa critique mûre et ouverte reste au fond la même. La critique existe aussi bien dans le *Député* et la *Protection* ou *Le tour du Monde*

et *Madame la Ministresse*, bien que Nušić, étant donné la situation générale, eut édulcoré sa critique par de l'humour. Mais de quel côté que nous le regardions, ce qui est essentiel, ce qui fait de Nušić un écrivain de notre milieu, un écrivain en premier lieu de Belgrade, qui ne sera jamais dépassé, c'est ce qui est éternel dans l'homme qu'il a su noter et qui malgré tous les changements et toutes les métamorphoses apportés inévitablement par la vie, reste vivant dans la vérité de ses personnages. De même qu'un Georges Dandin, des Tartuffe ou des Sganarelle de Molière, de même à Belgrade, cent ans après on retrouvera encore bon nombre des héros de Nušić. La fraîcheur avec laquelle il les peint, la sérénité de l'esprit avec laquelle il leur a insufflé la vie, la couleur locale accompagnée pourtant de l'éternel humain en eux, ce sont les qualités grâce auxquelles l'oeuvre de Nušić ne perdra jamais sa valeur scénique, qu'elle sera accessible également aux générations futures, non seulement chez nous, mais aussi à l'étranger. C'est là justement que réside sa vraie grandeur: Belgradois, Nušić a réussi à devenir écrivain mondial.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Photo de mariage des parents de Nušić.
- Fig. 2 — Nušić en caporal durant la guerre serbo-bulgare en 1885.
- Fig. 3 — Photo de jeunesse de Nušić.
- Fig. 4 — Nušić avec sa famille: son épouse Darinka, son fils Strahinja-Bane et sa fille Guita.
- Fig. 5 — Le fils de Nušić, Strahinja-Bane, mort des suites de ses blessures sur le champ de bataille près de Požarevac en 1915 (dessin de Žika Lukić).
- Fig. 6 — Nušić avec le célèbre comédien russe Sumbatov.
- Fig. 7 — Félicitations adressées à Nušić à l'occasion du 25-ème anniversaire de son travail littéraire (dessin de Uroš Pređić).
- Fig. 8 — Nušić devant le micro.
- Fig. 9 — Nušić à l'inauguration de l'Ecole »Branslav Nušić« à Belgrade.
- Fig. 10 — Fragment du manuscrit de la comédie de Nušić *Belgrade jadis et aujourd'hui*, autographe de l'auteur.
- Fig. 11 — La maison de Nušić, Šekspirova 1, où le célèbre écrivain a passé les derniers jours de sa vie.
- Fig. 12 — Nušić dans son lit d'hôpital; à ses côtés, sa fille Guita.

Вељко Станојевић: Стара Скадарлија. — Вељко Станојевић: Le vieux quartier Skadarlija.